

กระบวนทัศน์ใหม่การบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์

The New Paradigm of Temple Management in the Age of Globalization

สาธิต พนารีย์*

บทคัดย่อ

การวิจัยในครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา 1) โครงสร้างของวัด 2) การบริหารงานของพระสังฆาธิการ 3) ปัจจัยที่ส่งผลต่อการบริหารจัดการวัด และ 4) กระบวนทัศน์ใหม่การบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์ โดยการผสมผสานวิธีวิจัยเชิงคุณภาพและวิธีวิจัยเชิงปริมาณ ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพเป็นหลัก การวิจัยเชิงคุณภาพดำเนินการโดยการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้บริหารจัดการดูแลวัดที่สังกัดอยู่ จำนวน 24 รูป/คน วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เชิงเนื้อหาประกอบด้วยการแปลความ การตีความ และการวิเคราะห์ การวิจัยเชิงปริมาณ ดำเนินการโดยใช้แบบสอบถามเก็บข้อมูลจากข้าราชการในสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ และพระภิกษุสามเณรในจังหวัดนครสวรรค์ และจังหวัดพิจิตร จำนวน 375 รูป/คน ซึ่งเลือกจากกลุ่มประชากร จำนวน 6000 รูป/คน คำนวณจากสูตรของทาร์ ยามาเน่ และเลือกกลุ่มตัวอย่างโดยการสุ่มตัวอย่างอย่างง่าย วิเคราะห์ข้อมูลด้วยสถิติร้อยละ ค่าเฉลี่ย ค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และการวิเคราะห์ถดถอยพหุคูณ

ผลการศึกษาพบว่า

1) โครงสร้างของวัด มีการบริหารจัดการวัด

ไว้อย่างเป็นระบบ มีการบังคับบัญชาที่ชัดเจน มีระบบการดูแลรักษาความปลอดภัยอย่างมั่นคงถาวร และมีการใช้ประโยชน์ที่ดินภายในวัดอย่างคุ้มค่า

2) การบริหารงานของพระสังฆาธิการ ปฏิบัติตามภารกิจของพระพุทธศาสนาได้อย่างสมบูรณ์แบบในการช่วยส่งเสริมทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง

3) ปัจจัยที่ส่งผลต่อการบริหารจัดการวัดประกอบไปด้วยกิจกรรมหลายด้านที่ต้องมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันและเหมาะสมกับยุคสมัยอยู่ตลอดเวลา มีอิทธิพลต่อกระบวนทัศน์ใหม่การบริหารจัดการวัดอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 สามารถรวมกันพยากรณ์กระบวนทัศน์ใหม่การบริหารจัดการวัดได้ร้อยละ 87.00 ($R^2 = .870$)

4) กระบวนทัศน์ใหม่การบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์ประกอบด้วยองค์ประกอบหลัก 5 ประเด็นคือ 1) วัดต้องเป็นสถานที่ทำหน้าที่ฝึกอบรมพระสงฆ์รวมทั้งเยาวชนในชุมชนให้ทำหน้าที่สืบสานพระพุทธศาสนาและสร้างความดีงามให้กับชุมชน 2) พระสงฆ์ในยุคโลกาภิวัตน์ต้องเป็นผู้นำชุมชนที่เข้าถึงประชาชนและมีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนาชุมชน

*นักศึกษาลัทธิพุทธศาสนาพุทธศาสนาปริวรรต มหาวชิราวุธราชวิทยาลัยอโศกนคร ในพระบรมราชูปถัมภ์

ต่าง ๆ 3) วัดต้องเป็นสถานที่พึ่งพิงของประชาชนเมื่อเกิดเรื่องทุกข์ร้อนใจ 4) วัดต้องเป็นแบบอย่างด้านการปกครองในระบอบประชาธิปไตยที่สามารถสร้างความสุขสงบ สามีค้ำให้กับชุมชนได้อย่างแท้จริง และ 5) วัดต้องเป็นสถานที่ปราศจากอบายมุขทั้งปวง และมีส่วนร่วมในการรณรงค์ให้ประชาชนในชุมชน ลด ละ เลิกอบายมุขต่าง ๆ

คำสำคัญ: กระบวนทัศน์ใหม่ บริหารจัดการ ยุคโลกาภิวัตน์

Abstract

The purposes of this research were to study: 1) to study the structure of temple, 2) to study the management of the Buddhist ecclesiastical monks, 3) to study the temple management, and 4) to propose the new paradigm of temple management in the age of globalization. This research was a mixed methods research which combined both qualitative and quantitative approaches. The qualitative research was conducted by interviewing the temple administrators in responsible at the number of 24 persons. The data were analyzed by the content analysis comprising translation, interpretation and analysis. The quantitative research was conducted by gathering the data from the sample of 375 respondents who were officials in National Buddhist offices in Nakhon Sawan and Phichit provinces from the population of 6000 persons which the sample size was calculated by Taro Yamane's formula and selected by simple random sampling. The data were analyzed by using the statistics consisted

of percentage, mean, standard deviation, and multiple regression.

The results were as follows:

1) The structure of the temple had systematical management included having clear commanding system and having secure system of religious property preservation, and the land of the temple was utilized worthily.

2) The management of Buddhist ecclesiastical monks had performed the Buddhist missions perfectly in helping Buddhist preservation.

3) The factors affecting temple management consisted of various activities which had to interact with each other and always cope with modern era. These factors correlated significantly at a level of .01 and could help predict the new paradigm of the temple management 87.0 percent ($R^2=.870$).

4) The new paradigm of the temple management in the age of globalization composed of five components comprising being (1) the temple should be learning center for local people and monks to preserve Buddhism and create virtue to the community, (2) the globalized Buddhist monks should be close to the people and participate in at various development activities, (3) the temple should be the rest-area of mind for the people whenever they have mind frustration, (4) the temple should be prototype of democratic model for the people to exaggerate happiness, calmness and unity to all people and (5) the temple should be clean off vices and promote the

cleanliness to the people in the community to reduce, devote and give up all vices.

Keywords: New Paradigm, Management, Age of Globalization

บทนำ

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ประชาชนชาวไทยเคารพนับถือมากที่สุดและเป็นรากฐานที่สำคัญของวัฒนธรรมไทย โดยวิถีชีวิตของคนไทยกับพระพุทธศาสนาผูกพันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอย่างแน่นแฟ้น จึงทำให้พระพุทธศาสนาเป็นเอกลักษณ์ประจำชาติไทย (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2544: 8) โดยมีวัดเป็นศูนย์กลางในการถ่ายทอดศีลธรรม จริยธรรม วัฒนธรรมและประเพณีต่าง ๆ ไปสู่ชุมชน (กรมการศาสนา, 2545: 2) พุทธศาสนิกชนทั่วไปได้ใช้วัดเป็นสถานศึกษาอบรมให้มีความรู้ในด้านวิชาชีพ ตำราแพทย์แผนโบราณ และศิลปกรรมแขนงต่าง ๆ ใช้เป็นที่ทำบุญบำเพ็ญกุศล วัดจึงกลายเป็นศูนย์กลางการบริหารและการปกครอง รวมทั้งเป็นสถานที่สังเคราะห์ทางจิตใจแก่ประชาชน ด้วยเหตุนี้วัดจึงมีความสำคัญยิ่งในการสืบทอดพระพุทธศาสนาตลอดมา ความหมายของวัดที่มีต่อชุมชนจึงพอสรุปได้ว่า วัดเป็นที่พำนักของพระภิกษุสามเณร เป็นที่บวชเรียน เป็นที่บำเพ็ญกุศลสำหรับชาวบ้าน เป็นที่ปลูกฝังศีลธรรมจริยธรรม และเป็นศูนย์กลางสำหรับการประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน (ไพฑูริย์ เสียงกิ่ง, 2544: 17) จากที่กล่าวมานั้นแสดงให้เห็นว่าวัดเป็นสถาบันหลักสถาบันหนึ่งของชาติไทยที่ทำหน้าที่ในการสืบทอดพระพุทธศาสนาและปลูกฝังศีลธรรม คุณธรรม จริยธรรม และค่านิยมอันดีงามแก่พุทธศาสนิกชน จากชนรุ่นหนึ่งสู่ชนอีกรุ่นหนึ่ง นับเนื่องจากอดีตจนถึงปัจจุบันมาเป็นเวลาช้านาน โดยมีเจ้าอาวาสเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการบริหารจัดการให้วัดปฏิบัติภารกิจของวัดได้บรรลุเป้าหมายตามภารกิจของคณะสงฆ์ที่กำหนดไว้ในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์

6 ด้านได้แก่ ด้านการปกครอง ด้านการเผยแผ่ ด้านการศาสนศึกษา ด้านการศึกษาสงเคราะห์ ด้านการสาธารณสงเคราะห์ และด้านการสาธารณูปการ

วัดถือว่าเป็นองค์กรหนึ่งของสังคมที่มีกลุ่มคนที่ทำงานมากกว่าสองคนขึ้นไป จึงต้องมีการนำหลักการวิธีการการบริหารและการจัดการ มาใช้ในการบริหารงานของวัด ควบคุมจากฝ่ายบริหารด้วยว่าเป็นไปตามแผนหรือเบี่ยงเบนออกไปจากเป้าหมายของแผนมากน้อยเพียงใด ซึ่งอาจจะมีความจำเป็นต้องทำการปรับแผนหรือวางแผนใหม่และเมื่อมีการปรับแผนหรือวางแผนใหม่แล้วอาจต้องมีการเปลี่ยนแปลงหรือปรับองค์การใหม่เป็นวงจรอย่างนี้เรื่อยไป การที่วัดจะเป็นศูนย์รวมไม่ว่าจะเป็นทางด้านจิตใจของประชาชนและชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปตามยุคตามสมัย การบริหารและการจัดการที่ดีถือว่ามีมีความสำคัญอย่างมากในการที่จะจัดระบบต่าง ๆ ภายในวัดให้เป็นระเบียบและก่อให้เกิดการพัฒนาไปในทางที่ดีขึ้น การบริหารคือการเกิดขึ้นในบริบทของกลุ่มโดยอย่างน้อยที่สุดกลุ่มนั้นจะต้องมีจำนวนสมาชิกตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป กลุ่มบุคคลดังกล่าวจะต้องมีเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ร่วมกัน ส่วนการจัดการ เป็นงานทางด้านสมอง ใช้ความคิด ปฏิภาณ และการตัดสินใจเพื่อสร้างเงื่อนไขและรักษาไว้ซึ่งเงื่อนไขสำหรับการบรรลุเป้าหมายของกลุ่มหรือองค์การด้วยการวางแผน การจัดองค์การ และการควบคุมทรัพยากรมนุษย์ เงินทอง และทรัพยากรด้านอื่น ๆ (ธงชัย วงศ์ชัยสุวรรณ, 2540: 4) องค์กรใดมีการบริหารจัดการที่ดี มีประสิทธิภาพย่อมเป็นบุญแก่องค์การสำคัญที่นำไปสู่ความสำเร็จขององค์กรตามเป้าหมายที่วางไว้ จึงจะเห็นได้ว่าการจัดระบบการบริหารจัดการมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อองค์กรต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งองค์กรสงฆ์ เพื่อให้องค์กรนั้นปฏิบัติงานอย่างเป็นระบบในรูปแบบเดียวกันให้บรรลุผลตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้ต่อไป การบริหารจัดการองค์กรในสมัยพุทธกาลนั้น หลักที่ใช้ในการปกครองคือ พระธรรมวินัย พระพุทธเจ้าทรงปกครองคณะสงฆ์

โดยธรรมเนียมไทย มีพระธรรมวินัยเป็นแม่บท ทรงบริหารการคณะสงฆ์และการพระศาสนา โดยที่พระพุทธองค์ทรงเป็นพระธรรมราชา มีพระสารีบุตรเป็นพระธรรมเสนาบดี ทรงมอบให้สงฆ์ประชุมร่วมกันทำสังฆกรรมทั้งปวง ผู้เข้าร่วมประชุมพึงเป็นผู้มีสมานสังวาสกัน เป็นไปตามหลักพระธรรมวินัยและจะต้องมีมติที่เป็นเอกฉันท์เป็นสำคัญ อีกประการหนึ่งสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงอนุญาตให้มีพระอุปัชฌาย์เพื่อทำหน้าที่เป็นผู้รับให้ฟัง เป็นผู้สอนพระธรรมวินัย เป็นผู้ปกครองดูแลพระภิกษุสามเณร และทำหน้าที่เจ้าอาวาส ผู้บริหารวัด (พระมหาเสริมชัย ชยมงคลโล, 2540: 103) ซึ่งในการที่วัดจะประสบผลสำเร็จในภารกิจของวัดนั้น งานด้านการบริหารงานบุคคล งานธุรการ งานการเงิน บัญชี งานด้านอาคารสถานที่ สิ่งเหล่านี้นับว่าเป็นองค์ประกอบหลักที่สำคัญอย่างหนึ่งในการพัฒนาวัดเพื่อให้วัดสามารถดำเนินงานภารกิจต่าง ๆ ให้สำเร็จลุล่วงด้วยดี จึงควรมีการควบคุมดูแลงานด้านต่าง ๆ เหล่านี้อย่างเป็นระบบ บริหารงานบุคคล คือการศึกษาว่าด้วยการปฏิบัติงานของบุคคลนับตั้งแต่การจัดหา การรับสมัคร การสัมภาษณ์ การคัดเลือก การบรรจุ การจัดระเบียบและการคัดสรรบุคลากรอย่างมีประสิทธิภาพ นั้นจะทำให้การปฏิบัติงานเป็นไปตามวัตถุประสงค์ขององค์กร สำหรับการบริหารงานบุคคลของทางคณะสงฆ์เป็นกระบวนการสำคัญอีกอย่างหนึ่งสำหรับพระสังฆาธิการที่หวังความสำเร็จในการบริหารงาน ซึ่งได้ยึดหลักพระธรรมวินัยเป็นแม่บทในการบริหารงาน จำเป็นที่จะต้องหมั่นศึกษาหาความรู้ใหม่ ๆ วิทยาการใหม่ ๆ เพื่อนำมาเป็นแนวทางในการปรับปรุงการบริหารงานกิจการคณะสงฆ์ให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้นไป (กรมการศาสนา, 2545: 21)

ในปัจจุบันเนื่องด้วยการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ความเจริญแบบตะวันตกเข้าสู่ประเทศไทยโดยเริ่มจากเมืองหลวง และขยายสู่สังคมชนบท ส่งผลให้บทบาทของวัดและพระสงฆ์เริ่มสูญสลายไปด้วยสาเหตุสำคัญหลายประการ เช่น การนำสถาบันต่าง ๆ แบบใหม่ ๆ

มาแทนที่บทบาทเดิมของวัด การไม่เข้าไปพิจารณาตอบรับความเจริญอย่างใหม่ร่วมกันระหว่างวัดกับประชาชนและความสูญเสียภาวะผู้นำทางปัญญาของพระสงฆ์ ซึ่งสังคมทั่วไปเห็นว่าวิชาการแผนใหม่เป็นความรู้ของผู้เจริญแล้ว เมื่อพระสงฆ์ไม่รู้วิชาการเหล่านี้ฐานะของพระสงฆ์ในความรู้สึกของคนรุ่นใหม่ก็ลดน้อยลง วัดควรจะต้องรับแรงกดดันจากภายนอก โดยเป็นหน้าที่ของพระภิกษุทั้งหลายที่ต้องแก้ไขปัญหานี้เอง แต่พระสงฆ์ยังทำหน้าที่ได้ไม่ครบถ้วนสมบูรณ์พอ พระสงฆ์ต้องถามตัวเองว่า พระสงฆ์ได้ทำหน้าที่อบรมบ่มนิสัยให้ประชาชนเป็นคนดีและบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมให้เหมาะสมต่อการทำความดีมากน้อยแค่ไหน ซึ่งถ้าพระสงฆ์ทำหน้าที่ไม่ครบย่อมเกิดปัญหาขึ้นมาอย่างแน่นอน แต่อย่างไรก็ตาม การจะแก้ปัญหานี้ต้องอาศัยความร่วมมือร่วมใจของชาวพุทธจึงสำเร็จได้อย่างรวดเร็ว หากทำโดยลำพังคนใดคนหนึ่ง วัดใดวัดหนึ่งก็ยากจะเห็นผลแห่งความสำเร็จในเวลาอันสั้น แม้ในปัจจุบันการบริหารจัดการวัดจะยึดภารกิจของวัดตามที่กำหนดเอาไว้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.2505 แก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 แต่การบริหารวัดโดยส่วนใหญ่ก็ยังไม่ประสบความสำเร็จ มีส่วนที่ต้องปรับปรุงอีกมากมาย เช่น การขาดการคัดสรรบุคคลที่จะเข้ามาบวช จัดการเผยแผ่ธรรมะยังขาดความต่อเนื่อง การบริหารจัดการวัดให้มีอาคารสถานที่เหมาะสมต่อการศึกษาและปฏิบัติธรรมยังทำได้ไม่ดีนัก ทำให้วัดขาดความน่าสนใจ ความเชื่อมั่นภายในเรื่องของสงฆ์ วัดอุดมคณและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ยังมีอยู่ทั่วไป การดำเนินงานต่าง ๆ ของวัดยังขาดการวางแผนในระยะยาว ด้วยสาเหตุหลายประการ ดังที่กล่าวมา และอาจรวมถึงวัดที่ผู้บริหาร (เจ้าอาวาส) ไม่เข้าใจในการบริหาร ที่จะต้องมีบทบาทในการปรับสภาพของวัดให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงของโลก และจะต้องพัฒนาวัดให้เป็นสถานที่เคยมีความสำคัญมาแล้วในอดีต แต่ผู้บริหารวัดบางรูปกลับมองไม่เห็นความสำคัญของวัดที่เคยเป็นศูนย์รวมจิตใจ กลับมุ่ง

สร้างถาวรวัตถุให้เป็นเครื่องประดับวัดให้ใหญ่โต ในวัดเต็มไปด้วยวิหาร กุฏิต่าง ๆ จนไม่มีพื้นที่ที่มีความสงบ ร่มรื่น โดยละเลยการส่งเสริมการปฏิบัติธรรมตามคำสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งทำให้เกิดปัญหาที่ว่าในปัจจุบันนี้วัดจะเป็นศูนย์กลางของอะไร บางคนต้องการให้วัดเป็นศูนย์กลางด้านจิตใจของชุมชน แต่บางคนต้องการให้วัดเป็นศูนย์กลางการค้า ซึ่งทำให้วัดสกปรกมากกว่า ปัญหาที่เกิดขึ้นนี้ก็เพราะผู้บริหารวัดเห็นแก่ประโยชน์เพียงเล็กน้อย โดยลืมไปว่าวัดที่แท้จริงนั้น ต้องมีสภาพอย่างไร ที่จะเหมาะสมกับความเป็นสถานที่สงบของจิตใจ และยิ่งในยุคปัจจุบันซึ่งกำลังตกอยู่ในสภาวะความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว วัดก็ไม่ว่าจะหลีกเลี่ยงได้ และความเจริญก็ส่งผลกระทบให้กับวัด จากวัดที่เคยเป็นแหล่งรวบรวมศิลปวิทยา ศูนย์รวมจิตใจและเป็นแหล่งเรียนรู้พระพุทธศาสนา แต่ในบัดนี้ผู้คนมีความรู้สึกว่าหมดความจำเป็นที่จะเข้าวัดเพื่อศึกษาเล่าเรียน เพราะความเจริญของโลกนั้นมีโรงเรียน มีสถานศึกษาต่าง ๆ เกิดขึ้นมากมาย รวมทั้งโรงพยาบาล เป็นต้น ผู้คนก็เริ่มที่จะหันห่างจากวัด

จากเหตุผลที่กล่าวมานี้ผู้วิจัยจึงมีความต้องการที่จะศึกษากระบวนการที่ใหม่การบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์ ซึ่งเป็นสิ่งที่ผู้บริหารวัดจะต้องศึกษารับรู้และเข้าใจรวมทั้งบริหารจัดการวัดให้เหมาะสมกับการเปลี่ยนแปลง และต้องตอบสนองความต้องการของชุมชน วัดที่ดีจะต้องทำหน้าที่ได้ครบทุกประการที่ได้กล่าวมา หากขาดด้านใดด้านหนึ่งไปเสียก็จะขาดความสมดุลของความเป็นวัด ถึงแม้ว่าในปัจจุบันชุมชนจะให้ความสำคัญของวัดน้อยลง เพราะปฏิสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชุมชนหันห่างกันมานาน แต่กระบวนการที่ใหม่การบริหารจัดการวัดที่จะนำเสนอในงานวิจัยครั้งนี้จะสามารถสร้างความสัมพันธ์อันดีงามระหว่างวัดกับชุมชน กล่าวคือ วัดจะสามารถปรับเปลี่ยนบทบาทใหม่ในการบริหารจัดการภาระงานที่มีอยู่ได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลตรงตามอุดมการณ์ของ

พระพุทธศาสนาที่พระพุทธองค์ได้ทรงปรารถนาไว้ในการวางจัดตั้งองค์กรสงฆ์ขึ้นมา และกระบวนการที่ใหม่การบริหารจัดการวัดนี้ยังสามารถรองรับกับสภาวะของโลกที่มีความเปลี่ยนแปลงไปอยู่ชั่วทุกขณะอีกเช่นกัน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาการบริหารโครงสร้างของวัด
2. เพื่อศึกษาการบริหารงานของพระสังฆาธิการ
3. เพื่อศึกษาปัจจัยที่มีผลการบริหารจัดการวัด
4. เพื่อเสนอกระบวนการที่ใหม่การบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์

วิธีดำเนินการวิจัย

1. ระเบียบวิธีวิจัย ผู้วิจัยใช้วิธีการวิจัยแบบผสมวิธี (Mixed Model) คือระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และระเบียบวิธีวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research)
2. ประชากร และกลุ่มตัวอย่าง การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยทั้งเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณ ดังนั้นประชากรและกลุ่มตัวอย่างจึงแยกออกเป็น 2 กลุ่ม คือ 1) การวิจัยเชิงคุณภาพ กำหนดกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง ได้แก่ พระสังฆาธิการและผู้ทรงคุณวุฒิทางพระพุทธศาสนาในเขตจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตร จำนวน 24 รูป/คน 2) การวิจัยเชิงปริมาณ กลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ ข้าราชการในสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ และพระภิกษุสามเณรในจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตร จำนวน 375 รูป/คน ซึ่งเลือกจากกลุ่มประชากร จำนวน 6000 รูป/คน คำนวณจากสูตรของทาร์โย มามานะ และเลือกกลุ่มตัวอย่างโดยการสุ่มตัวอย่างอย่างง่าย
3. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลในครั้งนี้ จำแนกตามระเบียบวิธีวิจัย ดังนี้
 - 3.1 เครื่องมือเชิงคุณภาพ

แบบสัมภาษณ์เชิงลึกแบบมีโครงสร้าง

(Structure In Depth Interview) โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา 1) โครงสร้างของวัด 2) การบริหารงานของพระสังฆาธิการ 3) ปัจจัยที่ส่งผลต่อการบริหารจัดการวัด และ 4) กระบวนการพัฒนาใหม่การบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์

3.2 เครื่องมือเชิงปริมาณ

แบบสอบถามที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นเอง แบ่งเป็น 2 ส่วน ดังนี้ ส่วนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม เป็นแบบตรวจสอบรายการ (Checklist) ประกอบด้วย สถานภาพ อายุ วุฒิการศึกษาสามัญ วุฒิการศึกษาทางธรรม และวุฒิการศึกษาทางเปรียญธรรม จำนวน 5 ข้อ ส่วนที่ 2 แบบสอบถาม วัดตัวแปรที่ส่งผลกระทบต่อกระบวนการพัฒนาใหม่การบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์ เป็นแบบมาตราประเมินค่า (Rating Scale) จำนวน 4 ระดับ ระดับประสิทธิภาพมากที่สุด ระดับประสิทธิภาพมาก ระดับประสิทธิภาพน้อย และระดับประสิทธิภาพน้อยมาก ซึ่งจำนวนตัวแปรในด้านต่าง ๆ จำนวน 4 ด้าน 92 ข้อ

4. การเก็บรวบรวมข้อมูลในครั้งนี้ จำแนกตามระเบียบวิจัยดังนี้

4.1 เชิงคุณภาพ

1) ศึกษาข้อมูลจากเอกสาร (Documentary Study) ใช้ในการรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์ และโดยผู้วิจัยศึกษาเอกสารเฉพาะในส่วนที่มีการเชื่อมโยงถึงข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อการวิจัย

2) สัมภาษณ์ผู้แทนพระสังฆาธิการระดับจังหวัดและข้าราชการพระพุทธศาสนาหรือผู้ทรงคุณวุฒิทางศาสนาในเขตจังหวัดนครสวรรค์และจังหวัดพิจิตร โดยผู้วิจัยเดินทางไปสัมภาษณ์ด้วยตนเอง ก่อนการสัมภาษณ์ได้ทำความคุ้นเคยกับผู้ให้สัมภาษณ์ และในระหว่างการสัมภาษณ์มีการจดบันทึกรวมถึงบันทึกเสียงไว้โดยได้รับการอนุญาตจากผู้ให้สัมภาษณ์

4.2 เชิงปริมาณ

1) ผู้วิจัยนำหนังสือแนะนำตนเอง

จากบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏ วไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์ ถึงผู้บริหารที่มีส่วนเกี่ยวข้องในเขตพื้นที่การวิจัย เพื่อชี้แจงวัตถุประสงค์พร้อมทั้งชี้แจงการพิทักษ์สิทธิ์ในการสอบถาม และขอความร่วมมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล ตาม วัน เวลาราชการ

2) ผู้วิจัยอธิบายวิธีการเก็บข้อมูล และกรอกข้อมูลกับกลุ่มตัวอย่าง เมื่อกลุ่มตัวอย่างอนุญาต ผู้วิจัยและผู้ช่วยนักวิจัยสอบถามกลุ่มตัวอย่างตามขั้นตอนของแบบสอบถาม จากนั้นจึงนำมาวิเคราะห์ตามขั้นตอนต่อไป

5. การวิเคราะห์ข้อมูลในครั้งนี้ จำแนกตามระเบียบวิจัยดังนี้

5.1 เชิงคุณภาพ

1) ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเอกสาร ใช้วิธีการวิเคราะห์เอกสารเนื้อหา (Content Analysis) นำเสนอข้อมูลด้วยวิธีการพรรณนา

2) ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ (Interview) ใช้วิธีการอุปมานิเคราะห์ (Analytic Induction) โดยนำข้อมูลมาเรียบเรียงและจำแนกอย่างเป็นระบบ จากนั้นนำมาตีความหมาย เชื่อมโยงความสัมพันธ์และสร้างข้อสรุปจากข้อมูลต่าง ๆ ที่รวบรวมได้ เพื่อตอบคำถามหลักตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ข้อมูลเชิงคุณภาพได้นำมาวิเคราะห์เพื่อหาความเชื่อมโยงความสัมพันธ์เชิงทฤษฎี

5.2 เชิงปริมาณ

ข้อมูลเชิงปริมาณ นำมาจัดทำเป็นหมวดหมู่ เพื่อเป็นข้อมูลเสริมความแม่นยำและชัดเจนของข้อมูลเชิงคุณภาพ การวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐานของกลุ่มตัวอย่างนำเสนอโดยใช้สถิติค่าเฉลี่ย $\bar{X}$ ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน S.D การวิเคราะห์หาความสัมพันธ์ของตัวแปรโดยวิธีการวิเคราะห์การถดถอยเชิงเส้นตรงแบบพหุ (Multiple Regression Analysis) และสร้างสมการพยากรณ์ความสัมพันธ์โดยค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์พหุ (Multiple Correlation Coefficient) ที่ระดับนัยสำคัญทางสถิติ .05

สรุปผลการวิจัย

1. โครงสร้างของวัด มีการบริหารจัดการวัดไว้อย่างเป็นระบบ มีระบบการดูแลรักษาความปลอดภัยอย่างมั่นคงถาวร และมีการใช้ประโยชน์ที่ดินภายในวัดอย่างคุ้มค่า สิ่งก่อสร้างเป็นระเบียบเรียบร้อยบ่งชี้แสดงถึงความเป็นวัดอย่างชัดเจน **ประกอบด้วยหลัก 8 ส ดังนี้ (1) สงบ (2) สะอาด (3) สะดวก (4) สบาย (5) สวยงาม (6) สุขลักษณะ (7) สิ่งแวดล้อม (8) สวนสมุนไพร**

2. การบริหารงานของพระสังฆาธิการ มีหน้าที่จะต้องปฏิบัติตามหลัก 8 ส เพื่อช่วยส่งเสริมทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง ดังนี้ **ประกอบด้วยหลัก 8 ส ดังนี้ (1) สภาการปกครอง (2) ส่วนร่วมกับชุมชน (3) สร้างเสริมศรัทธา (4) สนับสนุนการศึกษา (5) ส่งเสริมการเผยแผ่ (6) สาธารณประโยชน์ (7) สาธารณสุขชุมชน (8) สกัดกั้นอบายมุข** โดยพระสังฆาธิการจะต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถ มีศักยภาพในการทำงาน จึงจะสามารถดำเนินภารกิจสงฆ์ให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี คุณสมบัติของพระสังฆาธิการ **ประกอบด้วยหลัก 8 ส ดังนี้ (1) สีละ มีศีลาจารวัตรงดงาม (2) สมานี ความมีจิตใจที่แน่วแน่มุ่งมั่นในงานที่ได้กระทำ (3) สติ มีความรอบคอบ (4) สัมปชัญญะ รับผิดชอบหน้าที่ของตน (5) สังวร ความสำรวมกายวาจา ใจ (6) สัมมปธาน ความมุ่งมั่นในการทำมาดี (7) สังคหัตถุ มีจิตคิดสงเคราะห์ (8) สัตบุรุษ เป็นคนดีมีคุณธรรม** โดยคุณสมบัติที่กล่าวมาทั้งหมดจะเป็นอุปการะในการปฏิบัติภารกิจของสงฆ์ได้อย่างสมบูรณ์

3. ปัจจัยที่ส่งผลต่อการบริหารจัดการวัดประกอบไปด้วยกิจการหลายด้านที่ต้องมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันและเหมาะสมกับยุคสมัยอยู่ตลอดเวลา ปัจจัยสำคัญที่มีส่วนช่วยในการปฏิบัติภารกิจขององค์กรได้ตามวัตถุประสงค์ที่ได้วางเอาไว้ **ประกอบด้วยหลัก 9 ส ดังนี้ (1) สังฆสภาสมาชิก (2) สำนักงานพระพุทธรศาสนา (3) สังฆาธิการ ผู้นำสงฆ์ที่ดี (4) สังฆการคฤหัสถ์ผู้ทำหน้าที่สำคัญทางราชการแทนพระสงฆ์ (5) สัมพันธภาพพระหว่างรัฐ (6) สื่อเทคโนโลยี (7) สังฆทรัพย์งบประมาณวัด (8) สภาพแวดล้อมชุมชน (9) สถานศึกษาในชุมชน**

ปัจจัยที่เป็นตัวแปรต้นทั้ง 3 ประการ มีอิทธิพลต่อกระบวนการทัศน์ใหม่การบริหารจัดการวัดอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 สามารถรวมกันพยากรณ์กระบวนการทัศน์ใหม่การบริหารจัดการวัดได้ร้อยละ 87.00 ($R^2 = .870$)

4. กระบวนทัศน์ใหม่การบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์ ประกอบด้วยองค์ประกอบหลัก 5 ประเด็นคือ 1) ศูนย์กลางการพัฒนาในระบอบประชาธิปไตย 2) ศูนย์กลางการสร้างผู้นำชุมชนยุคใหม่ 3) ศูนย์กลางการศึกษาและการปฏิบัติธรรม 4) ศูนย์กลางการสร้างสุขภาวะทางใจและอนามัยชุมชน 5) ศูนย์เฝ้าระวังและสกัดกั้นอบายมุขทั้งปวง

จากผลการวิจัยที่ได้สรุปมานั้นสามารถนำมาสังเคราะห์เป็นโมเดล 33ส - 5ศ อันเป็นกระบวนทัศน์ใหม่การบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์ ได้ดังนี้

งานวิจัยของ กฤษฎา อานโพธิ์ทอง (2553) ที่ได้ทำการศึกษาเรื่อง วัด : การออกแบบพุทธสถานเชิงทดลอง ที่มุ่งศึกษาถึงความเป็นไปได้ในการออกแบบวัด หรือพุทธสถานในรูปแบบที่แตกต่างไปจากเดิมโดยเน้นการศึกษาความเป็นไปได้ผ่านการคลี่คลายขององค์ประกอบทางกายภาพ ระบบการจัดวางอาคาร แนวความคิดในเชิงปรัชญาและหลักธรรมทางศาสนา

2. การบริหารงานของพระสังฆาธิการถือว่าเป็นปัจจัยที่สำคัญในการพัฒนาวัดเพราะถ้ามีการบริหารกิจการดีศาสนาก็มีความเจริญมั่นคง การบริหารจัดการดีนั้น จะต้องมีรูปแบบและวิธีการจัดการหรือมีแนวคิดซึ่งขึ้นอยู่กับภาระงาน มอบอำนาจ กระจายงานให้ผู้อยู่ฝ่ายบริหารระดับต่าง ๆ รับผิดชอบตามความรู้ความสามารถของตน และพัฒนาการในด้านต่าง ๆ สอดคล้องกับงานวิจัยของ พระมหาศรณชัย มหาปุณโณ (2556) เรื่อง การพัฒนาการบริหารกิจการคณะสงฆ์ของพระสังฆาธิการในยุคโลกาภิวัตน์ ผลการวิจัยพบว่า 1) ด้านการปกครอง มีการกระจายอำนาจ ประสานสร้างประโยชน์ สร้างเครือข่ายให้เกิดความร่วมมือทุกภาคส่วน 2) ด้านการศาสนศึกษา ปรับปรุงกฎระเบียบการจัดการศึกษาให้เข้ายุคสมัย วางนโยบายให้เป็นไปในทางทิศเดียว เพื่อให้เกิดเอกภาพทางการศึกษา 3) ด้านการศึกษาสงเคราะห์ ควรสนับสนุนให้มีการศึกษาทางธรรมแก่เยาวชนและประชาชนทั่วไป 4) ด้านการเผยแผ่ มีการพัฒนาให้พระสังฆาธิการมีความก้าวหน้าในการเผยแผ่ เพื่อที่จะได้ทำงานเผยแผ่เชิงรุกได้อย่างมีประสิทธิภาพ 5) ด้านสาธารณูปการ ควรมีการจัดทำแผนแม่บทในการพัฒนาวัด การบริหารจัดการวัดด้วยความโปร่งใส การบูรณปฏิสังขรณ์โบราณสถานโบราณวัตถุ ควรอนุรักษ์ศิลปะของท้องถิ่น 6) ด้านการสาธารณสงเคราะห์ ควรมีบทบาทด้วยการเสนอแนะให้เกิดความศรัทธาเริ่มแก่ชาวบ้าน แสดงภาวะในการเป็นผู้นำที่มีอยู่ให้ประจักษ์แก่คณะสงฆ์และประชาชน ด้วยการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพไปสู่ยุคโลกาภิวัตน์

3. ปัจจัยที่ส่งผลต่อการบริหารจัดการวัดใน

ยุคโลกาภิวัตน์ ในการบริหารจัดการวัดนั้น ภารกิจของพระสังฆาธิการถือเป็นงานที่ต้องจัดการ ซึ่งมีขอบเขตของภาระงานอยู่ในมิติที่เชื่อมโยงกับวัดและชุมชนโดยมีเจ้าอาวาสเป็นผู้จัดการ กล่าวคือ เป็นหัวหน้าปฏิบัติภารกิจคณะสงฆ์ของวัด แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นสิ่งที่จะเป็นอุปการะในการบริหารจัดการวัดก็มีอยู่มากมายซึ่งนับว่าเป็นปัจจัยที่จะส่งผลต่อการบริหารจัดการวัดโดยตรง หากขาดสิ่งเหล่านี้ไปก็必将ทำให้วัดขาดดุลยภาพการบริหารจัดการ โดยที่เห็นเด่นชัดที่สุดก็คือปัจจัยด้านงบประมาณ สอดคล้องกับงานของ ณา จันทร์สม (2555) ที่ได้ทำการวิจัยเรื่อง การบริหารการเงินของวัดในประเทศไทย การวิจัยครั้งนี้มีข้อเสนอแนะเพื่อการพัฒนาแนวทางในการบริหารจัดการทางด้านการเงินของวัดให้มีความสอดคล้องตามหลักธรรมาภิบาล ในฐานะวัดเป็นนิติบุคคลที่เป็นองค์กรไม่แสวงหากำไร หน่วยงานที่เกี่ยวข้องโดยเฉพาะสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ควรกำหนดให้วัดได้มีการจัดทำรายงานทางการเงินเป็นประจำทุกปี และนำเสนอให้สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดเป็นผู้รวบรวม และกำหนดให้มีการตรวจสอบอย่างสม่ำเสมอ

4. กระบวนทัศน์ใหม่การบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์ วัดจะต้องปรับเปลี่ยนบทบาทการบริหารจัดการวัดในทุก ๆ ด้าน เพื่อให้ทันต่อยุคสมัยที่มีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว เพื่อให้วัดที่เป็นองค์กรย่อยของพระพุทธศาสนาทำหน้าที่ทำงานเพื่อประโยชน์สุขของสังคมโลก สามารถขับเคลื่อนองค์กรไปตามกระแสของโลกที่เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยได้อย่างลงตัว กล่าวคือวัดที่ดีจะต้องมีโครงสร้างของวัดที่ดี มีผู้นำที่ดี มีระบบการบริหารจัดการที่ดี และที่สำคัญก็ต้องมีความพร้อมด้วยเครื่องมือหรืออุปกรณ์วิธีที่ทันสมัยอันจะเป็นตัวช่วยให้เกิดความคล่องตัวในการบริหารจัดการในยุคโลกาภิวัตน์ สอดคล้องกับงานวิจัยของ พระมหาเรณูศักดิ์ พิมพ์สกุล (2545) เรื่อง รูปแบบการบริหารวัดในทศวรรษหน้า ผลการวิจัยพบว่า 1) วัดทุกระดับเพื่อการบริหารให้พระภิกษุปฏิบัติตามพระธรรมวินัย

พัฒนาวัดให้สะอาดร่มรื่น ให้เป็นแหล่งเรียนรู้คุณธรรม จักรเย็บผ้าการบริหารการเงินและกิจการภายในวัด รวมทั้งพัฒนาให้เจ้าอาวาสมีวิสัยทัศน์ 2) โครงสร้างการบริหาร เน้นการบริหารแบบมีส่วนร่วมรูปแบบของ คณะกรรมการและการกระจายอำนาจ 3) ภารกิจ 6 ด้าน คือ ปกครองสงฆ์ด้วยหลักธรรมวินัย บริหารแบบมีส่วนร่วมและทำงานเป็นทีม มีคณะกรรมการพิจารณา พระสงฆ์ที่ทำความผิดวินัย ปรับปรุงหลักสูตรและกระจาย การศึกษาไปยังเยาวชน มีการปรับปรุงหลักสูตร พัฒนากิจการที่ทำหน้าที่ครูสอน พระสงฆ์ควรเผยแผ่ พระพุทธศาสนาทั้งในประเทศและต่างประเทศ ควร มีองค์กรเผยแผ่พร้อมทั้งพัฒนากิจการโดยรัฐให้การ สนับสนุนการก่อสร้างอาคารต่าง ๆ ควรอนุรักษ์ศิลปะ แบบไทย เป็นสัดส่วนมีแบบแปลน ส่งเสริมการสาธารณะ สงเคราะห์ในรูปแบบต่าง ๆ และการมีส่วนร่วมในการ ขจัดอบายมุข

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะในทางวิชาการ

1.1 ควรปฏิรูประบบโครงสร้างของวัด ทุกวัดให้มีรูปแบบที่ชัดเจนเป็นไปในทิศทางเดียวกัน ทั้งหมด

1.2 ควรปรับปรุงนโยบายและแผน ยุทธศาสตร์การบริหารงานคณะสงฆ์ทุกด้าน เพื่อให้ ทันต่อยุคสมัยที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

1.3 ควรประสานงานร่วมมือกับหน่วย งานและทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง เพื่อร่วมกันกำหนด นโยบายวางแผนพัฒนาวัดและแก้ไขปัญหาต่าง ๆ

2. ข้อเสนอแนะในการนำไปใช้

2.1 ควรใช้การบริหารแบบมีส่วนร่วม การกระจายอำนาจให้พระภิกษุสามเณรปฏิบัติหน้าที่

ให้มีพระวินัยธรและพระวินยาธิการควบคุมดูแลความ ประพฤติของพระภิกษุสามเณร

2.2 ควรพัฒนากิจการสามเณรในด้านความ รู้ความเข้าใจในพระธรรมวินัย พัฒนาวัดให้สะอาด สงบ ร่มรื่น เป็นศูนย์กลางชุมชนและแหล่งเรียนรู้คุณธรรม จริยธรรม มีความสามารถในการจัดระเบียบการบริหาร คณะสงฆ์ การเงิน และกิจการภายในวัด โดยเฉพาะ เจ้าอาวาสต้องมีวิสัยทัศน์ในการบริหารและจัดการ วัดเป็นอย่างดี

2.3 การบริหารจัดการวัดต้องมีความสอดคล้องกับพระธรรมวินัย พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ มติ มหาเถรสมาคม และรัฐธรรมนูญแห่งประเทศไทย

3. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

3.1 ควรมีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการ บริหารจัดการวัดในเขตพื้นที่จังหวัดอื่น ๆ อันเป็น ภูมิภาคที่มีลักษณะทางกายภาพ ศิลปวัฒนธรรม และ ประเพณีที่แตกต่างกัน เพื่อนำมาเปรียบเทียบความ แตกต่างและความสอดคล้องซึ่งกันและกัน

3.2 ควรนำข้อค้นพบที่ได้จากงานวิจัยใน ครั้งนี้ไปทดลองใช้เพื่อการบริหารจัดการวัดในเขตพื้นที่ จังหวัดในภูมิภาคอื่น ๆ โดยมีการติดตามประเมินผลว่า กระบวนทัศน์ใหม่การบริหารจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์ เกิดประสิทธิผลเป็นรูปธรรมมากน้อยเพียงใด

3.3 ควรมีการศึกษาวิจัยด้านการบริหาร จัดการวัดในศาสนาอื่น ๆ เพื่อศึกษาหารูปแบบ โครงสร้างที่เหมาะสมของวัดแต่ละศาสนาว่ามีรูปแบบ และโครงสร้างรวมถึงยุทธศาสตร์การบริหารงานจัดการ วัดเช่นไร มีความสอดคล้องและความแตกต่างกับการ บริหารจัดการวัดในพระพุทธศาสนาอย่างไร เพื่อนำ เอาจุดเด่นของแต่ละศาสนามาบูรณาการกับการบริหาร จัดการวัดในพระพุทธศาสนา

บรรณานุกรม

- กฤษฎา อานโพธิ์ทอง. (2553). **วัด : พุทธศาสนสถานเชิงทดลอง**. วิทยานิพนธ์สถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสถาปัตยกรรม, มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- กรมการศาสนา. (2545). **คู่มือการพัฒนาวัด อุทยานการศึกษาในวัด กิจกรรมลานวัด ลานใจ ลานกีฬา**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา.
- ธงชัย วงศ์ชัยสุวรรณ. (2540). **วิทยาการบริหารสำหรับนักบริหารมืออาชีพในยุคโลกาภิวัตน์**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ธาดา จันทน์สม. (2555). **การบริหารการเงินของวัดในประเทศไทย**. สำนักวิจัยสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- พระธรรมวรนายก (โอภาส นิลุตติเมธี). (2546). **ธรรมปริทัศน์ ๔๖**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาเรณูศักดิ์ พิมพ์สกุล. (2545). **รูปแบบการบริหารวัดในทศวรรษหน้า**. วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาบริหารการศึกษา, มหาวิทยาลัยบูรพา.
- พระมหาเสริมชัย ชยมงคลโล. (2539). **การบริหารวัด**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธทาสภวนาวิชาธรรมกาย.
- พระมหาศรณชัย มหาบุญโอบ. (2556). **การพัฒนาการบริหารกิจการคณะสงฆ์ของพระสังฆาธิการในยุคโลกาภิวัตน์**. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขารัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ไพฑูริย์ เสียงก้อง. (2544). **หลักการบริหารงานในวัด**. ใน กรมการศาสนา. (บก.), **วัดพัฒนา 44**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา.
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. (2545). **บทบาทที่พึงประสงค์ของวัดและพระสงฆ์กับการพัฒนาสังคมไทย**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.